

Kutuplaşma Siyaseti Bağlamında İngiliz-Rus

Konvansiyonu ve Osmanlı Devleti

*British–Russian Convention and Ottoman Empire in the
Context of Polarization Politics*

M. Volkan ATUK

Öğretmen, Rehberlik ve Araştırma Merkezi, İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Bu makaleye atıf için

Atuk, M. Volkan, “Kutuplaşma Siyaseti Bağlamında İngiliz-Rus Konvansiyonu ve Osmanlı Devleti”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 57, 2018, s. 99-109, DOI: [10.33458/uidergisi.518045](https://doi.org/10.33458/uidergisi.518045)

Makaleye Erişim İçin: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.518045>

Makale Gönderim: 12 Haziran 2017
Basım Tarihi: 01 Mart 2018

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler
E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Kutuplaşma Siyaseti Bağlamında İngiliz-Rus Konvansiyonu ve Osmanlı Devleti

M. Volkan ATUK

*Öğretmen, Rehberlik ve Araştırma Merkezi, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Eskişehir.
E-Posta: mvolkanatuk@gmail.com*

ÖZET

İngiltere ve Rusya'nın Asya'daki nüfuz alanlarını karşılıklı menfaatleri doğrultusunda uzlaştırma çabası olarak görülen İngiliz-Rus Konvansiyonu (1907); bu amacının ötesinde, Almanya ve müttefikleri karşısında beliren ve Fransa'nın da dâhil olduğu üçlü anlaşma bloğunu oluşturan son halkaydı. Çoğunlukla, İran'ın paylaşılması ile gündeme gelen anlaşma, Osmanlı Hariciyesi tarafından Asya işlerine dair bir metin olarak ele alınmıştır. Anlaşmanın, yalnızca Afganistan, Tibet ve İran ile ilgili kapsamını değerlendiren Osmanlı devlet ricali, bu anlaşmanın dünyayı genel bir savaşa götüren kutuplaşma siyasetinin önemli bir parçası olduğunu görememiştir.

Anahtar Kelimeler: Konvansiyon, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti

British–Russian Convention and Ottoman Empire in the Context of Polarization Politics

ABSTRACT

The British-Russian Convention of 1907 was seen as a joint effort by Britain and Russia to reconcile their areas of influence in Asia but apart from this purpose, it represented the last ring of the emerging tripartite bloc that included France against Germany and its allies. The agreement, which mainly came into agenda for partitioning Iran, was handled by the Ottoman Foreign Affairs as a text about Asian affairs. The Ottoman statesmen, who considered only the part of this agreement concerning Afghanistan, Tibet and Iran, couldn't realize that this was an important part of the polarization politics that pushed world to a general war.

Keywords: Convention, Britain, Russia, Ottoman Empire.

Giriş

1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus Konvansiyonu iki farklı boyutta ele alınması gereken önemli bir belgedir. Anlaşma görünen yüzüyle, Rusya ve İngiltere'nin İran, Afganistan ve Tibet ile ilgili çıkarlarını uzlaştırdıkları bir paylaşım metnidir. Ancak, yalnızca Asya işlerine dair bir mutabakat olmanın ötesinde, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Avrupa'da şekillenen yeni denge siyasetinin tamamlayıcısı olmuştur.

Almanya'nın Avrupa güçler dengesini altüst ederek dünya siyasetini yeniden biçimlendirmesi karşısında Rusya, İngiltere ve Fransa üçlü bir blok oluşturdular. 1882'de gerçekleşen Almanya ve Avusturya-Macaristan ittifakına karşı oluşan bu blok önce Fransa ve Rusya (1894), daha sonra İngiltere ve Fransa'nın (1904) aralarındaki sorunları ikili anlaşmalar yoluyla uzlaştırmalarına dayanıyordu. 1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus Konvansiyonu iki kutba ayrılan Avrupa siyasetini genel bir paylaşım savaşına götüren bu anlaşmaların son halkasıdır.

Osmanlı Devleti, bütün bu süreç içerisinde İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeleri kendisi ile doğrudan ilgili görmeyen bir tutum içerisindeydi. Anlaşmanın yalnızca İran ve Afganistan'daki nüfuz alanlarının paylaşımı ile ilgili hedeflerini gören Bab-ı Ali ve Yıldız Sarayı, anlaşma metni ile ilgili değerlendirmelerinde, Osmanlı Devleti ve Almanya karşısında gelişmekte olan yeni ittifakları analiz edememiştir. Osmanlı Hariciyesi anlaşmayı yalnızca Asya işlerine dair bir metin olarak ele almıştır. Hariciye'nin bu tutumunun yanında II. Abdülhamid'in Boğazların statüsü ile ilgili bazı kaygılarından da söz edilebilir. Nitekim II. Abdülhamid, İngiltere ve Rusya'nın Boğazlar üzerinde anlaşmış olabilecekleri kuşkusu ile bu konu hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır.

İngiltere ve Rusya arasında imzalanan anlaşma, her iki ülke siyaseti içerisinde büyük tartışmalar yaratmıştı. İngiltere'de Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey anlaşmanın başlıca savunuculuğunu üstlenirken, Hindistan Genel Valisi Lord Courzon sürekli olarak anlaşmaya karşı çıkmıştır. Hindistan'ın toprak bütünlüğüne karşı duyulan derin endişelerin varlığı Lordlar Kamarasında ki görüşmelerde de kendini göstermiştir. Bu yönüyle İngiltere'nin parlamento geleneği içerisinde yapılan tartışmalar, anlaşmanın Avrupa dengeleri ve kutuplaşma siyaseti bağlamındaki yansımalarını izleyebilmek için oldukça önemlidir.

Rusya'da ise başını Dışişleri Bakanı İzvolsky'nin çektiği bir grup, görüşmeler sırasında Almanya'nın tepkilerinin azaltılmasına çalışarak anlaşmanın imzalanmasını mümkün hale getirmiştir. Tüm bu tartışma süreçleri içerisinde Fransa'nın anlaşmayı destekleyen konumu da göz önüne alındığında artık yalnızca İran ve Afganistan'dan değil bütün bir Avrupa'nın geleceğinin konuşulmaya başlandığından söz edebiliriz. Çalışma içerisinde anlaşmanın temel bir Avrupa siyaset belgesi olma yönü vurgulanırken bu tartışmalara da yer verilecektir.

Anlaşmanın Avrupa siyaseti bağlamındaki önemi, İngiltere ve Rusya'yı yakından izlemeye çalışan Osmanlı Devleti için de yaşamsaldı. İkili anlaşmalar yoluyla Afrika ve Asya'da çıkarlarını dengelemeyi başaran Rusya, İngiltere ve Fransa, bu sayede Osmanlı Devleti'ne karşı bir araya gelmek konusunda da başarılı olmuştur. Başlangıçta Boğazlar gibi kritik konularda uzlaşma sağlanamadıysa da kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin paylaşılması üzerinden anlaşmaya varılması güç olmayacaktır.

Anlaşma ile Avrupa siyaseti yeni bir boyuta taşınırken bu anlaşmaya konu olan ülkeler tarafında da önemli değişimler yaşanmıştır. İran, Rusya ve İngiltere'nin nüfuz alanlarına bölünmüş ve fiilen bağımsızlığını yitirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yenilmesi ile birlikte bütünüyle İngiltere'nin hegemonyasına giren İran, başta petrol ve transit ticaret alanları olmak üzere kendisini

emperyalist tahakkümden uzun yıllar kurtaramamıştır. Benzer biçimde Afganistan'da İngiliz nüfuzu kesin olarak yerleşmiştir. Yalnızca Tibet'in önemli bir paylaşma konu edilmediği söylenebilir. Osmanlı Devleti ise anlaşmayla doğu sınırında Rusya ile fiilen komşu hale gelmişti. Özellikle Rusya'nın 1911'de anlaşma hükümlerine dayanarak İran'ı işgal etmesi ve İngiltere'nin yine bu anlaşma ile sağlanan çıkar birliktelikleri nedeniyle işgale seyirci kalması, Osmanlı Devleti için çok önemli güvenlik sorunları ve ticari kayıplar yaratmıştır. Sonraki yıllarda gelişen siyasi olaylar ve Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu, oluşan bu ittifak bloğunun Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almasına ve nihayetinde devletin yıkılmasına neden olmuştur.

Almanya ise, çevrelenme siyasetine maruz kalarak karşısında geliştirilen itilaf bloğu ile tüketici bir savaşa girmiş ve çok ağır şartlar altında imzalanan bir barış anlaşması ile bu savaştan yenik ayrılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma ile 1907 İngiliz-Rus Konvansiyonu'nun imzalandığı dönemde İngiliz ve Rus politikacılarının anlaşmaya Avrupa siyasi dengeleri açısından nasıl yaklaştıkları ve Osmanlı Devleti'nin bu anlaşmayı nasıl kavradığı açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Hariciyesi'nin yeni gelişen dünya dengelerini okumak konusundaki başarısızlığı dönemin hariciye evrakı üzerinden ortaya koyulmuş, ayrıca anlaşmanın Avrupa güç dengeleri yönünden bir değerlendirmesini yapabilmek için çalışma içerisinde anlaşmaya taraf olan ülkelerin önemli devlet yöneticilerinin hatıralarından, anlaşma ile ilgili telif eserlerden ve yayımlanmış İngiliz belgelerinden yararlanılmıştır.

Anlaşmanın Almanya Karşısı Boyutları ve İç Tepkiler

Avrupa siyaset dengesi içerisinde, 1882 yılında Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya'nın bir araya gelmesi ile oluşan üçlü ittifakın karşısında çıkarlarını hem Avrupa kıtasında hem de dünyanın farklı bölgelerinde uzlaştırmaya çalışan İngiltere, Fransa ve Rusya bloğu oluşmaya başlamıştı. 1894 anlaşması ile Fransa ve Rusya çatışan çıkarlarını ortaklaştırmayı ve üçlü ittifakın karşısında bir savunma birliği kurmayı başarmıştı. Ardından gelen İngiltere-Fransa Anlaşması (1904 Entente Cordial), İngiltere'nin Fransa ile arasındaki sorunları diplomatik yollarla çözmek konusunda geliştirdiği stratejinin bir parçası olarak imzalandı. Dünyanın her bölgesine yayılan nüfuz ve hâkimiyet alanlarında yaşanan sorunları askeri güç ile çözümlenemeyen olanaksızlığını anlayan İngiltere, 1904 anlaşmasının ardından Rusya ile de anlaşma yoluna gitti. Yeni Avrupa dengelerini belirleyen son anlaşma olarak İngiliz-Rus Konvansiyonu (1907) içeriği itibarıyla, Asya topraklarında kendi nüfuz alanlarını genişletme gayretinde olan İngiltere ve Rusya'nın farklı koşullar altında uzlaşmak zorunda kalmaları ile oluşturulmuş bir nüfuz paylaşım metnidir. Başlangıcında İran işleri ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı beş madde ve daha sonra Afganistan ile ilgili olanlar ve en sonunda Tibet işleri ile ilgili düzenlemeleri içeren 15 maddelik, gizli maddeleri olmayan bir anlaşmadır.¹

İngiltere'nin, Rusya ile görüşmeleri başlatması ve pazarlıklarla geçen bir sürecin ardından bir anlaşma imzalamasının temel nedeni Avrupa'da ki güç dengelerini hızla değiştiren Almanya'yı kontrol altına alma isteğiydi. Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığı Almanya'nın izlediği yayılmacı siyasetin er ya da geç İngiltere ve Almanya'yı bir çatışma noktasına getireceğini öngörüyordu.² Bu şartlar altında İngiltere'nin Almanya'nın donanmaya dayanarak meydan okuması karşısında, Fransa'yı ve Rusya'yı

1 "The Anglo Russian Rapprochement 1903-1907", G.P Gooch ve Harold Temperley *et al.* (der.) "British Documents on The Origins of the War (B.D.O.W), 1898-1914 Volume IV., The Anglo Russian Rapprochement 1903-1907 London, Her Majesty Stationary Office, 1929, s.618-620. (Orijinal metin Fransızcadır).

2 Jeff T. Blevins, *The British Foreign Office Views And The Making Of The 1907 Anglo-Russian Entente, From The 1890s Through August 1907*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas, University of North Texas, 1998, s.85.

masaya oturtabildiği modeli devreye soktuğu söylenebilir.³ Diğer taraftan anlaşma, Hindistan'ın güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili bir başka temel argümana daha sahipti. İngiliz Dışişleri Bakanı Grey hatıratında, en hassas konunun Hindistan'ın sınır güvenliğini sağlamak olduğunu söyler.⁴ Bu elbette ki anlaşmanın temel hedeflerinden biridir, ancak Grey ve çevresindeki dışişleri ekibi Japon yenilgisinden sonra (1905) Rusya'nın Hindistan için gerçekçi bir askeri risk oluşturamayacağını düşünüyordu. Ancak bu düşünce Hindistan sınırı konusundaki her Rus imasının ciddiye alınmasına engel değildi. Anlaşma görüşmelerinin devam ettiği dönemde İngiltere'de özellikle Hindistan yönetimi ve diğer bazı yetkililerin anlaşma karşıtı tutumları ve anlaşmaya kuşkuyla bakan raporları da görülmeye başlandı.⁵

Tüm bu Almanya karşıtı tutuma rağmen, İzvolsky Almanya'yı bilgilendiriyordu. Görüşmeler 6 Haziran 1906'da başladıktan sonra İzvolsky iki kez Berlin'i ziyaret etti. Kayzer ve Almanya Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerde Almanya'nın aleyhine olabilecek hiçbir noktanın bulunmadığı anlaşmanın esasen Rusya ile ilgili olduğu konusunda Almanya'yı ikna etmeye çalışıyordu.⁶ Nitekim Almanya'nın St. Petersburg büyükelçisinin devam eden görüşmelere Almanya'nın müdahale etmeyeceği veya Rusya'nın olumsuz etkileneceği herhangi bir girişimden uzak duracağını söylemesi İzvolsky'yi rahatlatmıştı.⁷ Kuşkusuz İzvolsky, Almanya'nın planlarının da farkındaydı. Hatıralarında Almanya'nın Çar'ı sürekli olarak uzak doğuda maceralara yönlendirdiğinden ve Avrupa'da İngiltere'yi yalnızlaştırmak için her fırsatta Rus-İngiliz ilişkilerini zehirlemeye çalıştığından söz ediyordu. Diğer taraftan dünya siyasetini değerlendirirken durumu son derece karmaşık ve tehlikeli olarak görüyor ve İngiltere'nin "muhteşem yalnızlık" siyasetini terk etmeden Avrupa'da bir denge kurulamayacağından söz ediyordu.⁸

St. Petersburg'daki İngiltere Büyükelçisi Sir A. Nicolson, Grey'e gönderdiği raporunda İzvolsky'nin Almanya'dan aldığı güvencelerden sonra görüşmelerin başarısı için şimdiye kadar olduğundan daha istekli olacağına inandığını yazıyordu. Bu konuda İzvolsky'nin kendisine güvence verdiğini de ekliyordu.⁹ Ancak Grey bu konuda daha kaygılıydı. Sir Nicolson'a gönderdiği bir yazıda İzvolsky'nin Berlin seyahatleri konusunda açık sözlü olmasını beklediğini çünkü bu ziyaretlerden kuşkulananıklarını İzvolsky'nin de biliyor olması gerektiğini yazıyordu.¹⁰ İngiltere'nin Almanya'nın siyasi ve ekonomik ihtiraslarını engellemek için yaptığı girişimler karşısında İzvolsky, bir taraftan Almanya ile ilişkileri de sürdürebilecek ortak çözümler üretmeye çalışıyordu. Grey'in Basra Körfezi'ndeki Alman tehlikesini önlemek ve statükonun belirlenmesini sağlamak için anlaşmaya bir madde koyma önerisini; Basra Körfezi'ne sahili bulunan Osmanlı Devleti ve İran'ın bu tip bir düzenlemelerden rahatsız olacaklarını ve görüşmelerin kapsamının genişleyeceğini söyleyerek reddediyordu. Ama asıl olarak Almanya

3 Burak Gülboy, *Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşının Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme*, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2014, s.59.

4 Sir Edward Grey, *Twenty-Five Years 1892-1916 Vol.1*, New York, Frederick A. Stock Company, 1925, s.152.

5 Özellikle Lord Kitchener bu kuşkuların başında geliyordu. Anlaşma sürecindeki raporlar ve görüşme sürecinde yaşanan olayların ayrıntıları için bkz. Berly J. Williams, "The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907", *The Historical Journal*, Cilt 9, No.3, 1966, s.360-373.

6 Rosemary C. Tompkins, *Anglo-Russian Diplomatic Relations 1907-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Texas, North Texas State University, 1975, s.155.

7 John Conway Perkin, *The End Of The Great Game Anglo-Russian Relations Concerning Central Asia 1899-1907*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Wolfville, Acadia University, 1980, s.162.

8 Alexander Iswolsky, *Recollections of a Foreign Minister (Memoirs Of Alexander Iswolsky)*, çev. Charles Louis Seege, Gabden City, N.Y., And Tobonto Doubleday, Page & Company, 1921, s.29.

9 B.D.O.W IV., Sir A. Nicolson to Sir Edward Grey, No.236, s.250.

10 B.D.O.W IV., Sir Edward Grey to Sir A. Nicolson, No.235, s.249.

ile karşı karşıya gelmemeye çalışıyordu.¹¹ Tüm bu denge oyunları içinde elbette İran'a yürütülen diplomasi hakkında bilgi vermeye gerek görülmemiştir.¹² Anlaşma St. Petersburg'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Arthur Nicolson ile Rus Dışişleri Bakanı İzvolsky arasında imzalandı.¹³ İki ülke kendi nüfuz alanlarının dışında birbirlerinin çıkarlarına karşı hareket etmeme ve farklı siyasi/ ticari imtiyazlar peşine düşmemek konusunda da anlaşmışlardı,¹⁴ ancak her iki devletin kamuoylarında da belirgin bir tatmin olmama durumu söz konusuydu. İngiltere'de sosyalistler nefret ettikleri Çar rejimi ile İngiltere arasında bir anlaşmaya varıldığı için öfkeliydiler, radikaller anlaşmaya Almanya karşıtı etkileri nedeniyle karşıyken, liberaller ise İran'da gelişen reformcu hareketlere doğrudan veya dolaylı olarak zarar vereceği düşüncesiyle anlaşmaya karşıydılar.¹⁵ Tepkiler anlaşma imzalandıktan sonra da devam etti. Özellikle İran'daki iç kargaşalıklar ve Rusya'nın İran'ı doğrudan işgali anlaşmaya karşı olan gruplar için oldukça etkili bir eleştiri silahı olacaktı.¹⁶

Rusya'da ise resmi yayın olan Rossiya ve İngiltere yanlısı tutumları ile bilinen Russ ve Reych gazeteleri anlaşmayı onaylarken Pan-Slav düşüncelerle yayın yapan Novroe Vremya gazetesi ise anlaşmadan tatmin olmuş değildi. Siyasi çevrelerden çekingen bir onaylama görünürken askeri kesim ve Alman siyasetine yakın olanlar anlaşmaya olan karşıtlıklarını ifade ediyorlardı. Duma'da en büyük gruba sahip olan Kadet Partisi'nin lideri Milikov anlaşmanın lehinde bir konuşma yapmıştı ama dış politikanın yürütülmesinde Duma'nın etkisinden söz edebilmek mümkün değildi. Rusya'nın bu anlaşma ile elinin kolunun bağlandığı düşünenler olduğu gibi Zinovyev gibi anlaşmanın daha çok İngiltere'nin çıkarlarını koruduğunu söyleyenlerde vardı.¹⁷

Değişen Dengeler Karşısında Boğazlar ve Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki temel politikası imparatorluğun bütünlüğünü korumaktı. Ancak ekonomik ve askeri alanda geri kalmış ve çağın gereklerine uyum kapasitesini yitirmiş bir devlet olarak Osmanlı, bu amacı kendi gücüne dayanarak gerçekleştirebilmekten uzaktı. Bu nedenle farklı işbirlikleri ve denge oyunları ile varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Almanya'nın yeni bir büyük güç olarak hızla sivirmeye başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinde, II. Abdülhamid İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dışında bir bağlaşıklık seçeneği olarak Almanya'ya yöneldi.

Rusya açısından ise, Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda özellikle Bağdat Demiryolu gibi Alman çıkarlarındaki artış temel bir endişe nedeniydi. Bağdat Demiryolu, o sırada, Rusya'nın bölgedeki ekonomik, siyasi ve stratejik amaçlarını da tehlikeye sokuyordu. Almanya, "İstanbul Boğazının

11 Blevins, "The British Foreign Office Views", s. 86.

12 Nikkie Keddie, "Iran under the Later Qajars 1848-1922", Peter Avery (ed.), *The Cambridge History of Iran* Cilt 7, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s.205.

13 Anlaşmanın İran ile ilgili bölümleri için Bkz. Sir Percy Sykes, *History of Persia*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1969, s.410-414.

14 Firouz Kazemzadeh, "Anglo-Russian Convention of 1907", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/anglo-russian-convention-of-1907> (Erişim Tarihi 22 Mart 2017).

15 John G. Oswald, *British Public Opinion On France, The Entente Cordiale, And The Anglo-Russian Entente 1903-8*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburg, University of Edinburg, 1975, s.301.

16 Editorial Comment, "The Persian Revolution and the Anglo-Russian Entente Source", *The American Journal of International Law*, Cilt 3, No.4, 1909, s.969-975. İran'ın iç siyasetinde de her iki ülke farklı grupların desteğini alarak hâkimiyet sağlamaya çalışıyordu. Tahran'da tahtta oturan Şah, Ruslar tarafından korunurken Meşrutiyetçiler başları sıkıştığında İngiliz Konsolosluklarına sığınıyorlardı. Bu anlamda İran siyasetindeki çatışan taraflar doğrudan doğruya İngiltere ve Rusya çatışmasını da yansıtıyordu. Cemil Said Bey, *İran Mektupları*, Haz. A. Ergun Çınar, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014, s.45.

17 Tompkins, *Anglo-Russian*. s.155.

iki yakasında hâkim bir rol oynamasına asla izin verilmeyeceği” fakat Anadolu’daki saf ekonomik çıkarlarına Rusya’nın itiraz etmeyeceği konusunda uyarıldı.¹⁸ “Boğazlar konusunda 1871 yılında imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile barış zamanında Boğazların tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olması kuralı benimsenmişti. Rusya, bu kuralın Rus savaş gemileri lehine değiştirilmesini ve Boğazların, sürekli olarak kendisine açık bulundurulmasını sağlamaya çalışıyordu.”

Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde Rus hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu konusunda her şeyin üstündeki kaygısı Boğazların üçüncü bir gücün eline düşmesini ya da Bab-ı Ali’nin üçüncü bir gücün egemen nüfuzuna boyun eğmesini önlemektir. Her iki durumda da Rusya’nın Boğazlardan yaptığı yaşamsal ticareti engellenecekti.

İmparatorluk’la ilgili diğer Rus kaygıları, Sultanın Hıristiyan tebaasının kaderi, misyonerlik faaliyeti, ticari ve mali kaygılar sadece ikinci derecede kaygılardı ve ana hedefe ulaşmanın olası amaçları olarak görülüyorlardı.¹⁹

İngiltere’nin çıkarları ise öncelikle Mezopotamya’da ve Basra Körfezi’nde yoğunlaşmıştı. Hindistan’ın savunulması ve genel olarak imparatorluğun doğusuyla iletişim için yaşamsal sayılan bir alanda Britanya’nın üstünlüğünü sürdürme kaygısı güden Britanya, çıkarlarını, bölgede eskiden beri süre gelen ticari ve siyasi hâkimiyetini savunarak sağlayabilirdi. Diğer taraftan İngiltere yükselen Almanya tehdidine karşı statükoyu korumaya çalışıyordu. Avrupa’daki bu sorunlar İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ndeki politikalarına da yansıyor. Alman tehdidini engellemenin anahtarı Fransa ve sonrasında Rusya ile entente ise, savaş öncesi yıllarda Britanya’nın Osmanlı İmparatorluğuna yönelik politikasının da amacı aynıydı. İngiliz politikası Almanya’yı makul sınırlar içinde tutmaya ve Fransa ve Rusya’nın çıkar alanlarına tecavüz etmeyerek İtilaf güçlerinin dayanışmasını sürdürmeye çalıştı.²⁰

Osmanlı Devleti Anlaşmayı Nasıl Değerlendirdi?

Anlaşmanın imzalandığı dönemde ki Osmanlı belgelerini incelediğimizde Bab-ı Ali ve dönemin fiilen yönetim merkezi haline gelen Yıldız Sarayı’nın imzalanan bu anlaşma ile ilgili tespitlerinin yalnızca Asya işlerine münhasır kaldığını görüyoruz. Osmanlı devlet ricali büyük devletlerin Asya’daki menfaatlerini uzlaştırmak amacıyla özellikle İran ile ilgili konularda bir anlaşmaya vardıklarını değerlendirmiş, ancak anlaşmanın özellikle Almanya karşıtı bir kutuplaşma siyaseti olduğu ve Avrupa’da yeni güç dengeleri yaratacağı ile ilgili kısmını öngörememiştir. Almanya karşısında gelişen bir karşı ittifak bloğunun varlığı Osmanlı dış politikası açısından çok önemlidir. Bu anlaşmayla Almanya’nın Osmanlı Irak’ından doğuya ve güneye daha fazla ilerlemesini engellemek de amaçlanıyordu.²¹

İngiliz-Rus Konvansiyonu ile ilgili İstanbul’da görüşmeler yapılmaya başlanması müzakerelerin 6 Haziran 1906’da açılmasında aylar sonradır. Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa’yı ziyaret eden İngiltere’nin İstanbul’daki Büyükelçisi O’Conor ile 18 Şubat 1907 günü bir görüşme yapıldı.²² Görüşmenin ağırlık noktası İran’ın durumudur. Elçi, öncelikle İran’ın ordu masrafları için gerekli olan bütçeden mahrum olduğunu ve hatta askerlerin maaşlarının ödenebilmesi için gerekli olan

¹⁸ Alan Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu”, Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.88-117.

¹⁹ Ibid., s.115.

²⁰ Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu 1900-1923” Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.199-224.

²¹ Bernard Lewis, *Orta Doğu: İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kolay, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2003, s.356.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.HR. 35/37, M.18.02. 1907.

50.000 liranın dahi bulunmadığını bu nedenle, Rusya ve İngiltere'ye müracaat ettiklerinden söz eder. İran'ın kendi ayakları üzerinde durabilecek bir ülke olmadığından ve özellikle anayasa taraftarı güçlerin başlattığı iç mücadeleler nedeniyle, sıkıntılı günlerin yaşanabileceğini söyler. İngiltere ve Rusya arasında İran'ı nüfuz alanlarına bölen anlaşmanın müzakerelerinin devam ettiği bir dönemde, Büyükelçinin İran ile ilgili bu tür bilgileri Osmanlı Hariciye Nazırına aktarmasının nedeni, konuşmanın ilerleyen bölümündeki şu cümlelerinden daha iyi anlaşılabilir. "İran'da ihtilal zuhuru halinde, Kafkasya ve bilahare Memalik-i Devlet-i Aliyye'ye civar bulunan mahallere sirayeti melhuz olduğu mütaalasıyla...", diyerek üstü kapalı biçimde İran üzerinde iki ülkenin çabalarının başarısız olması durumunda, milliyetçi muhalefet güçlerinin yönetimi tamamen ele alacağından ve Osmanlı Devleti'nin de bundan büyük zarar görebileceğinden söz ediyordu.²³ Bu tarz bir yaklaşımın Osmanlı Devleti'ni anlaşma görüşmeleri sürecinde hareketsiz bırakmayı ve tepki göstermesinin önüne geçmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Büyükelçinin bu görüşme sırasında Osmanlı Devleti'nin kaygılarını körüklemek istediğinin bir diğer göstergesi de İran'da parlamentonun açılmasını sağlayan ve anayasal düzeni kuran milliyetçi muhalefetin güçlendiklerini söylemesidir. Elçi; "milliyet taraftarlığı ünvanını takınan bir hayli kesianın merhum Muzafferüddin Şah zamanında ilan olunan idare-i meşruteyi bir kat daha tevsî ve bu suretle nüfuzlarını takviye ve tesis zımında", diyerek aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in meşrutiyet korkusunu da harekete geçirmiş oluyordu. Bu görüşmede İran'ın durumu ele alınmış ancak iki ülke arasında yapılan müzakerelere doğrudan yer verilmemişti.²⁴

Konunun doğrudan gündeme gelmesi ise İngiltere sefiri ile yapılan bir başka görüşmede olmuştur.²⁵ Ancak 8 Mayıs 1907 günü yapılan bu görüşme tek başına İngiltere ve Rusya arasında yürütülen müzakereler ile ilgili değil, pek çok konuyu içeren ve İngiliz sefirinin çeşitli konular hakkında bilgilendirme yapması biçiminde gerçekleşen bir görüşmedir. Bu nedenle yalnızca anlaşma müzakereleri değil, gümrük resimleri veya mali muamelata dair hususlar gibi farklı konular da ele alınmıştı. Bu görüşmede İngiliz sefiri öncelikle, Hindistan meselesine değinmiş ve Dışişleri Bakanı Grey'in sahip olduğu düşünce ile benzer biçimde ne zaman Rusya ile ihtilafı mucib bir hal zuhur ederse hemen Hindistan'a saldırı olacağı yönünde şayiaların ortaya çıktığını ancak Rusya'nın Hindistan'a saldırmasının mümkün olmadığını, bir ihtimal böyle bir harekât da bulunsa bile sonucunun mutlaka yenilgi olacağına inandığını söyledi. Bu noktada anlaşmanın en önemli yönünün Hindistan'ın güvenliğini sağlamak olmadığı ifade edilmiş oluyordu. Anlaşma görüşmelerinin başlaması "öteden beri beyinlerinde ihtilafı mucib bazı mesail zuhuruna bahsolan birkaç nokta hakkında itilaf hasıl edilebilip edilemeyeceği tecrübe olunmak üzere" biçiminde, yalnızca Asya işlerindeki sorunların giderilmesi ile ilgili olarak açıklanıyordu.²⁶ Sefir, İran konusunda ise iki ülkenin kendi nüfuz alanlarını genişletme ve birbirleri ile mücadele etme politikalarının İran'ın ilerlemesine engel olduğu ve bir an önce İran'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tanınarak bu mücadelelerin sonlandırılması gerektiğini belirtiyordu.²⁷ Tibet ve Afganistan konularında da anlaşma maddelerinde öngörülen biçimi ile açıklamalarda bulunuyordu. Bu arada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü meselesi konusunda da sefirin açıklama yaptığını görüyoruz. Özellikle daha önce

²³ Aynı belge

²⁴ Aynı belge

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.TŞF. 8/27, M.08.05.1907.

²⁶ Aynı belge

²⁷ Nüfuz alanlarını belirleyen hatların oluşturulması ile ilgili olarak Bkz. Berly Williams, "Great Britain and Russia 1905-1907", Ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy Under The Sir Edward Grey*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s.145.

Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi Musurus Paşa ve Grey arasında yapılan mülakata atıfta bulunarak Osmanlı Devleti'nin tamamiyet-i mülkiyesinin İngiltere için önemli olduğu ve aynı zamanda İngiltere'nin menfaatine bulunduğu şeklinde bir açıklama yapmıştı.

Resmi olarak anlaşmanın gündeme ilk geldiği mülakatı bu şekilde saptamış olmakla beraber İstanbul'daki elçi O'Connor'un Grey'e gönderdiği bir yazıdan da anlıyoruz ki gayri resmi biçimde Sultan Abdülhamid tarafından müzakere süreci izlenmektedir. 1907 yılının Nisan ayında, O'Connor Galip Paşa ile yaptığı görüşmeyi aktarırken Galip Paşa, Abdülhamid'in Rusya ve İngiltere arasında yapılan müzakerelerden kaygılı olduğunu söylemişti. O'Connor'a göre bunun nedeni Abdülhamid'in Alman büyükelçisi ile yaptığı görüşmelerdi. Kendisi Galip Paşa'ya yapılan görüşmelerin yalnızca Tibet, Hindistan sınırı ve Afganistan ile ilgili olduğunu ve özellikle Boğazlar ile ilgili bir konunun gündeme gelmediğini aktarmıştı. Gönderdiği metnin sonunda görüşmeden edindiği izlenimi paylaşan sefir, Abdülhamid'in Boğazların savaş gemilerinin geçişine açılması ile ilgili tartışmalardan daha çok hoşlanmadığı hiçbir şeyin olmadığını da yazıyordu. 28

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin İngiliz-Rus müzakereleri ile ilgili olarak kaygılandığı durumun Boğazlar meselesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Rusya söz konusu olduğunda Boğazlarla ilgili herhangi bir düşüncenin akla gelmemesi Osmanlı ricali için söz konusu değildir. Geleneksel Rus dış politikası olarak Boğazların kontrolü, tarihte pek çok kez Osmanlı Devleti ile Rusya'yı savaşmak durumunda bırakmıştı. Bu anlamda refleksif bir biçimde Boğazların iki devlet arasında pazarlık konusu olup olmadığının sorgulanması tarihsel planda bakıldığında gayet anlaşılabilir bir durumdur ve yalnızca Abdülhamid'in bilinen vehimleri ile açıklanamaz. Bu noktada anlaşma müzakereleri bağlamında Boğazlar meselesi ile ilgili bir parantez açmak gerekmektedir.

Boğazlar sorununun İngiliz-Rus Konvansiyonu müzakereleri sırasında ilk kez gündeme gelmesi 1907 yılının Mart ayındadır. Rusya'nın Londra büyükelçisi Benckendorff Grey ile yaptığı görüşmede, Boğazların Rusya'ya açılmasının anlaşmanın başarısına büyük katkı sağlayacağını ve Rus kamuoyunda çok yararlı bir hava yaratacağını söylemişti. Grey'in cevabı ise Asya'da karşılaşılan sorunların öncelikli olarak çözülmesi ve Boğazlar gibi geçmişten gelen ihtilafli konuların daha sonra ele alınabileceği yolunda olmuştu. 29 Ancak daha sonra Grey St. Petersburg'da bulunan Büyükelçi Nicolson'a yazdığı yazıda farklı kaygılarını da dile getirmiştir. 30 Temel olarak Grey'in kaygısı Boğazlar sorununun gündeme alınması durumunda Osmanlı Devleti ve Almanya'nın da meseleye dâhil olacağı ve görüşmelerin çapının genişleyeceği idi. Ayrıca Londra'daki Alman Büyükelçisi Kont Metternich'e, yapılan görüşmelerin Hindistan sınırı ile ilgili olduğu ve Almanya'ya karşı herhangi bir girişimde bulunulmadığını söylemişti. Eğer Boğazlar meselesi gündeme gelirse Alman büyükelçisini kasten yanıltmakla suçlanacaktı. Bu nedenle Benckendorff'un isteğine olumlu bakmamıştır. St. Petersburg'da müzakereleri yürüten Sir A. Nicolson ise İzvolsky'nin henüz Boğazlar konusunda bir talebi olmamasına rağmen böyle bir istekle karşılaşıldığında bazı öneriler geliştirmek gerekeceğinden söz ediyor ve Yakınoğu için bazı planlamalar yapılması gerektiğini yazıyordu. 31 Ancak anlaşma süresince Boğazlar sorunu gündeme alınmamıştır.

Bu konu ile ilgili olarak son bir noktaya daha değinmek uygun olacaktır. Görüşmeler sırasında İngiltere Boğazlar ile ilgili Rus taleplerini ötelemeyi başarmıştır. Ancak bunu yaparken Grey'in ifade

28 B.D.O.W.IV. Sir N. O'Connor to Sir Edward Grey No:267, s.289.

29 Perkin, *The End of The Great Game*, s.167.

30 B.D.WO IV. Sir Edwards Grey to Sir A. Nicolson, No:258, s.280.

31 Carol D. Taylor, *The Troubled Entente: Alexander Izvolsky And Russia's Diplomatic Relations With France And Great Britain 1906-1910*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, State University of New York, 2008, s.104.

ettiği görüşler sonraki yıllarda Boğazlar konusunda Rusya ile yapılacak anlaşmanın habercisi gibidir. Grey tarafından 27 Nisan 1907'de Benckendorff'a verilen bir memorandumda iki ülke arasındaki Asya'ya ilişkin sorunların çözülmesinin ileride daha karmaşık sorunların aşılması için İngiltere kamuoyunun oluşmasında çok yardımcı olacağını ve Boğazlar sorununun da böylelikle ele alınabileceği yönünde olmuştur.³² Nitekim İngiltere 12 Mart 1915'te, Fransa 10 Nisan 1915'te, Rusya'ya Boğazlar konusundaki isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler.³³ Bu yönüyle İngiliz-Rus görüşmelerinin başarıya ulaşması Boğazlar konusunda yapılan nihai anlaşmanın en önemli altyapısını oluşturmuştu.

Fakat bütün bu görüşmelere rağmen Osmanlı Devleti'nin Boğazlar konusundaki kuşku dinmemişti. Anlaşmanın imzalanması ve yayınlanmasından sonra bile Kasım 1907'de Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg'da bulunan büyükelçisi İngiliz-Rus anlaşmasında Boğazlar ile ilgili gizli bir madde olduğu konusunda çıkan şayiaları Rus Dışişleri Bakanı vekili ile yaptığı görüşmede dile getirmişti. Rus diplomattan aldığı yanıt ise elbette böyle bir maddenin olmadığı yönündeydi ve şayet böyle bir öneri Rusya tarafından yapılsaydı İngiltere'nin buna tepki göstereceğini söylemişti ki nitekim görüşmelerde Boğazlar meselesi bu minvalde gelişmişti.³⁴

Boğazlar ile ilgili durumu özetledikten sonra, Osmanlı Devleti'nin anlaşma müzakereleri ile ilgili diğer değerlendirmeler analiz edilecektir. Nisan 1907 tarihinde İngiltere sefiri ile yapılan görüşmelerin ardından Ağustos ayında Londra'dan gelen telgrafname anlaşmanın imzalanmasına bir hafta kala İngiliz parlamentosunda verilen bir soru önergesini Bab-ı Ali'ye bildiriyordu.³⁵ Ayrıca anlaşmanın imzalanmasından dört gün sonra Osmanlı Devleti'nin Berlin'de bulunan sefiri Ali İhsan Bey, Dışişleri Bakanlığı görevini de yürüten Bülow ile bir görüşme yapmıştı.³⁶ Rus Dışişleri Bakanı İzvolsky anlaşmanın imzalanmasından sonra İngiltere Kralı'nın daveti üzerine Marinbad'a giderken Berlin'e de uğramış, burada yalnızca tren değiştirmiş ve herhangi bir görüşme yapmadan Berlin'den ayrılmıştı. Alman Bakan öncelikle İzvolsky ve İngiltere Kralı'nın yapacağı mülakat ile ilgili edineceği bilgileri Osmanlı sefirine aktaracağını söyledikten sonra İzvolsky ile Kral arasında Osmanlı Devleti aleyhine bir görüşme olacağını sanmadığını ancak Mürsteg Programı ile ilgili bir durumun olabileceğini söylemişti. Ancak sefirin gönderdiği şifre telgraftan anlaşıldığı üzere bu mülakatta İngiliz-Rus Konvansiyonu gündeme gelmemiştir.

Bu görüşmelerin ardından 18 Eylül 1907'de Bab-ı Ali'ye Londra Sefareti'nin İngiliz-Rus Konvansiyonu hakkında değerlendirmelerini içeren raporu ulaştı. ³⁷ Bu rapora göre anlaşma, "başlıca Afganistan ile Hindistan hududuna ve Asya-i Vusta'ya şamil olup doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye'ye cihet-i taalluku olan hususati ihtiva etmemektedir" ve kuşkusuz anlaşma maddelerinde Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren hükümler yoktur. Ancak Londra sefaretinin raporunda anlaşmanın siyasi yönüne ve Avrupa'da oluşturulan yeni dengelere hiç değinilmemiştir. Özellikle Almanya'ya karşı gelişen yeni itilaf bloğuna dair herhangi bir değerlendirme yoktur. Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi aynı tarihlerde anlaşmayı yürüten taraflar imzalanacak olan bu konvansiyonun yeni

32 B.D.W.O IV, Memorandum by Sir Edward Grey, Enclosure in No.268, s.290.

33 Cemal Tükin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, Pan Yayıncılık, 1999, s. 434-435. İngiltere ve Fransa'nın, Boğazlar konusundaki isteklerini bildiren Rus muhtırasına karşılık olarak verilen memorandumların metni için Bkz. Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri 1919-1938*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1980, s.251-254.

34 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A. HUS. 516/94, M.11 Kasım 1907.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.HUS. 514/68, M.25.08.1907. Anlaşmanın başarılı olabilmesi için Rus halkının menfaatine olacak bazı uygulamalar yapılması gerektiğinin ifade edilmesi üzerine Dışişleri bakanlığı yetkilisinin anlaşmanın Rusya'nın iç işleri ile ilgili herhangi bir hedefinin olmadığı yönünde verdiği bir cevabını içerir.

36 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.HUS. 50/115, M.4 Eylül 1907.

37 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.HUS. 514/54 M.18 Eylül 1907.

Avrupa dengelerini oluşturmak da ki rolünün farkındaydılar. Benzer biçimde Kayzer Wilhelm'de bu anlaşma ile Almanya'nın çevrenin siyasetine maruz bırakıldığını görebiliyordu.³⁸ Ancak sefaretin raporu yalnızca anlaşmanın görünen maddeleri üzerinden yapılan değerlendirmeler ile sınırlı kaldığından, Almanya'nın birinci derecede etkisi altında olmasına rağmen³⁹ Osmanlı ricali anlaşmada kendisini ilgilendiren bir kısım görememiştir.

Bu raporun hemen ardından 20 Eylül 1907 tarihli bir tahrirat da Bulgaristan Komiserliği tarafından kaleme alınarak Bab-ı Ali'ye gönderilmişti. ⁴⁰ Burada Bulgaristan'da yayımlanan Balkanska Tribuna gazetesinde İngiliz-Rus anlaşması ile ilgili olarak yayımlanan bir makaleye dikkat çekiliyordu. Bulgarlarca, iki ülke arasında yapılan anlaşmanın kendi menfaatleri doğrultusunda ele alındığına, huzur ve sükûnetin bozulması için kullanılabileceğine değiniyordu. Anlaşmayı herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan yalnızca gazete de yayımlanan makale üzerinden, Bab-ı Ali'nin dikkati Bulgaristan üzerine çekilmeye çalışılıyordu. Temel olarak "tamamiyet-i mülkiye-i Osmaniye'yi vikaye esasıyla vilayet-i selase-i şahane esbab-ı istirahat ve emniyeti ikmal" babında bir uyarıydı.

2 Ekim 1907 tarihli bir başka belgeden de Abdülhamid'in anlaşma ile ilgili kuşkularının sona ermediğini anlıyoruz. Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir emirde sonradan eklenen bir madde ile Osmanlı Devleti'nin anlaşmaya konu edildiği yolunda bazı söylentiler çıktığı ve bunun doğruluğunun araştırılması gerektiği bildiriliyordu.⁴¹ Osmanlı Devlet ricali tüm bu süreç boyunca kuşkucu bir biçimde Osmanlı Devleti hakkında bazı gizli planların varlığına odaklanmış ve bu konuda çıkan her söylentiye dikkate almıştır. Oysaki bütünüyle uluslararası arası denge ilişkileri ile ayakta kalabilen bir devletin bu denli önemli bir kutuplaşma siyaseti karşısında anlaşmayı olası gizli maddeleri olup olmadığı kuşkusu ile değil, Avrupa siyasetinde değiştireceği dengeler ve yeni kurulacak düzenin Osmanlı Devleti'ni nasıl etkileyeceği üzerine odaklanması beklenirdi. Ancak bu tür siyasal analizlere girilmediği incelenen belgelerden anlaşılmaktadır.

Anlaşma ile ilgili kaygıların bir diğer boyutu da Basra Körfezi'nin durumu ile ilgilidir. Londra sefareti anlaşma imzalandıktan sonra, Bab-ı Ali'ye gönderdiği başka bir raporun da özellikle Basra Körfezi'nde ki statükonun korunması ile ilgili yapılan tartışmaları aktarıyordu.⁴² Son olarak bu konu ile ilgili arşivlerde yer alan bir başka belge de tüm bu müzakere süreçlerinde fikri alınmak ihtiyacı bile duyulmayan İran'ın anlaşmaya tepkisini gösteren belgedir. İran Hariciye Nezareti tarafından hazırlanarak İngiltere ve Rusya'ya verilen ve bir sureti Osmanlı Sefaretine de gönderilen nota, kendisi üzerinde emperyal güçler tarafından karar alınan zayıf bir Ortadoğu ülkesinin hazin durumunu resmeder. İran bütünüyle paylaşılmış ve tüm kaynakları sömürülürken İran Hariciyesi "İran istiklaliet-i tammenin bahs ve it'a ettiği ve kaffe-i hukuk ve menafiini bizzat muhafaza ve müdafaaya muktedir olduğundan iki veya birkaç ecnebi devlet beyninde hasıl olacak her türlü itilafnamenin nüfuz ve tesiratından kendini masun ve mahfuz bulur." diyerek aslında kendi çaresizliğini dışa vuruyordu.⁴³

38 Perkin, *The End of The Great Game*, s.180.

39 Osmanlı Devleti'ndeki Alman etkisi için en yetkin çalışma olarak, Bkz. İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.

40 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MTZ. 04. 160/28, M.20 Eylül 1907.

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, B.E.O 31/58, 02Ekim 1907.

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.HUS. 515/146 7 Ekim 1907.

43 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.HUS. 517/55 Tarihsiz. Anlaşma sonrasında İran basınında çıkan bazı eleştirel haberler için bkz. Pardis Minucehr, *Homeland from Afar: The Iranian Diaspora and the Quest for Modernity (1908-1909)* (*The Constitutional Movement within a Global Perspective*), Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, Columbia University, 1998, s.28. İran'ın anlaşmaya nasıl baktığı ile ilgili olarak ayrıca, Edward G.Browne, "The Persian View of The Anglo-Russian Agreement", *Albany Review*, 1907, s.1-11.

Sonuç

İngiliz –Rus Konvansiyonu iki ülke arasında geçmiş yıllarda gelişen çıkar çatışmaları ve gerginliklerin yatıştırılmasında önemli rol oynadı. Bu nedenle anlaşmanın Asya'daki sorunların devletler arası bir çatışma ortamına dönüşmesini önleyen yönünü ihmal etmemek gerekir. Özellikle Hindistan sınırının güvenliği konusu İngiltere için her zaman önemli olmuştur. Ayrıca İran hem Hindistan yolu üzerinde olması hem de sahip olduğu petrol kaynakları nedeniyle İngiltere için önemlidir. Rusya her zaman düşlediği sıcak denizlere inme politikasını İran'ı kuzeyden güneye kat eden bir demiryolu projesiyle Basra Körfezi'ne inerek gerçekleştirmeyi düşündüğünden Rusya için İran üzerinde kurulacak egemenlik geleneksel siyasetlerinin hayat bulması açısından çok önemli olacaktı. Diğer taraftan İran'ın sahip olduğu tarımsal potansiyelde özellikle Rusya için önemliydi. Afganistan'ın Hindistan ile doğrudan sınırı olması onu İngiltere için vazgeçilmez öneme sahip bir ülke haline getiriyordu Nitekim bu anlaşmada, Afganistan üzerindeki İngiltere hâkimiyeti Rusya tarafından kesin olarak kabullenilmiştir. Rusya, burada doğrudan herhangi bir faaliyette bulunmayacağını ancak İngiltere üzerinden Afganistan ile ilişki kuracağını taahhüt etmişti. Bu durum Afganistan'ın İngiltere için önemini gösteren önemli bir kanıttır. Siyaseten belki de üzerinde en az durulan konu Tibet işleri ile ilgili olmuştur. Bu noktada Tibet'in toprak bütünlüğü ve Çin'in Tibet üzerindeki hukukunun kabul edilmesi söz konusudur. Sonuç olarak anlaşmanın Asya işlerine dair olan kısmının dikkate alınmaması gibi bir tutum yanlış olacaktır. Kuşkusuz sömürge siyaseti güden devletlerin egemenlik alanlarında ortaya çıkacak ihtilafların sonuçları sanıldığından fazla olacaktır. Bu nedenle İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile yaptığı anlaşmalar dünyayı çatışma ortamına sürükleyecek potansiyel tehlikelerin azaltılması için çok önemlidir. Nitekim aynı uzlaşma Almanya ile bulunamadığından dünyanın gördüğü en korkunç savaşlar yaşanmıştır.

Tüm bu gerçeklerin yanında bizce anlaşmanın önemi onun yeni Avrupa dengeleri kurmasında ve üçlü itilaf bloğunun oluşmasını sağlamaktaki rolündedir. Bu bakış açısı bugünden geçmişe bakarak yapılan bir kurgu olarak eleştirilebilir ancak çalışma içerisinde özellikle vurguladığımız gibi anlaşmanın oluşum sürecinde yapılan konvansiyonun ileri ki yıllarda daha kapsamlı işbirliklerinin temelini hazırlayacak bir belge olduğu dönemin politikacıları tarafından dile getirilmiştir. Sonuç olarak yalnızca bugünden geriye baktığımızda değil anlaşma müzakereleri sırasında yazılan ve söylenenlere odaklandığımızda da anlaşmanın yeni bir Avrupa düzeninin, kutuplaşmış ve hızla çatışma ortamına sürüklenen yeni dengelerin oluşmasında ki rolü açıktır.

Ancak bu rol, Osmanlı Devleti tarafından analiz edilememiştir. Sözü edilen belgelerden de anlaşıldığı gibi Bab-ı Ali anlaşmanın yalnızca Asya işlerine ait kısmına odaklanmıştır. Rusya ile ilgili geleneksel Boğazlar kaygısı dışında anlaşmanın neler içerdiği ve Avrupa dengeleri üzerinde nasıl sonuçlar doğuracağı ile ilgili değerlendirmeleri yapamamıştır. 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını kullanarak hayatta kalmaya çalışan Osmanlı Devleti, aralarındaki çatışmaları gidermiş devletlerle karşı karşıya kaldığında artık bu siyasetini yürütemez hale gelmiştir. Bu anlaşmanın başarılı biçimde sonuçlandırılması sonraki yıllarda İngiltere ve Rusya arasında Boğazlar meselesinin halledilmesi için çok önemli bir başlangıç olacaktı. Her iki taraf da anlaşma müzakereleri sırasında bu görüşleri ifade etmişti. Nitekim anlaşmanın başarısı kısa bir süre sonra söylendiği gibi Boğazlar meselesinde İngiltere ve Fransa'nın Rus taleplerini desteklemesi ile sonuçlanmış Osmanlı Devleti'nin geleneksel korkusu gerçekleşmişti.